

עמותת נוער שוחר משפט עברי

אוניברסיטת בר אילן, רמת גן

חובת ההצלה

דצמבר 2016

כסלו, תשע"ז

הקדמה אישית

בחרתי בנושא חובת ההצלה מהסיבה שחיי אדם זה דבר שצריך לשמור עליו מכל

משמר.

חובת ההצלה דנה בכך שכאשר אדם רואה את חברו בצרה הוא צריך לחוש מחויב

לעזור לו אך פגשתי בהמון מקרים אשר אנשים רואים אדם בסכנת חיים ולא עושים

דבר בנידון.

נושא זה עניין אותי מהסיבה שלא ידעתי אם באמת קיים חוק הקובע שחובה להציל

אדם בסכנה והאם ישנו עונש על אי הצלה.

ובחרתי בנושא זה על מנת שאוכל לחקור ולהבין מדוע אנשים אינם עושים דבר

כאשר הם רואים אדם על סף מוות.

תוכן עניינים

עמ' 1	מבוא	פרק ראשון
עמ' 2	החובה להציל	פרק שני
עמ' 7	הקרבה לשם הצלה	פרק שלישי

עמ' 10	אי מניעת פשע	פרק רביעי
עמ' 14	סיכום	פרק חמישי
עמ' 15	ביבליוגרפיה	פרק שישי

מבוא

בעבודה זו אדון בדילמות הבאות:

מה העונש על אי קיום של חובת ההצלה במשפט העברי והישראלי? האם אדם חייב

למנוע פשע?

מה דינו של אדם אשר שומע כוונה לפשע ואינו עושה דבר בנידון?

בעבודה זו אחקור ואחפש את התשובות לסוגיות הללו.

במהלך העבודה אתמקד בגבולותיה של חובת ההצלה, בנוסף גם אמצא מה המקסימום שאפשר להסתכן על מנת להציל אדם הן במשפט הישראלי והן במשפט העברי.

העבודה תכיל את ההשלכות שנגרמות כאשר אדם שומע על דבר פשע ואינו עושה דבר בכדי למנוע את התרחשותו.

החובה להציל

משפט ישראלי:

המקור של חובת ההצלה בא מהפסוק "לא תעמוד על דם רעך"¹ (ספר ויקרא, פרק י"ט, פסוק ט"ז). חובה זו היא חובה מהתורה אשר חלה על כל מי שיכול להציל את הזולת בכל דרך אפשרית. עיקר חובה זו היא עזרה לזולת במיוחד כאשר הוא נתון בסכנת חיים. בשנת 1998 חוקק חוק לא תעמוד על דם רעך הקובע שחובה על אדם להושיט עזרה לאדם בנתון בסכנה מבלי להסתכן או לסכן את זולתו, במקרה ואתו אדם אינו יכול לעזור הוא מחויב לערב את הרשויות אשר כן יכולות לעזור. (רשויות: משטרה, מד"א, ושירות הכבאות).

חוק זה הופך את החובה המוסרית של עזרה לזולת לחובה מטעם החוק. העובר על הוראת החוק- עונשו קנס.

חוק חובת ההצלה נחקק רק לאחר 50 שנה לאחר קום מדינת ישראל². ישנם חוקים המטילים חובה להגיש עזרה בנסיבות מסוימות על ציבור מסוים.

דוגמא לכך היא סעיף 64 לפקודת התעבורה (נוסח חדש)³, ותקנותיה המחייבים כל נוהג ברכב להגיש עזרה לנפגע בתאונת דרכים בין אם קשור לתאונה ובין אם לא.

החובה המבססת כביכול את החובה להציל אינה מתכוונת לקרבה פיזית, משפחתית או נפשית. המושג קרבה הינו מלאכותי, הרי שכמו שאדם נמצא במצב בו הוא יכול לגרום נזק לזולת מלמדת על קרבה מסוימת (פיזית או סיבתית), אז קל וחומר שעצם

¹ספר ויקרא, פרק י"ט, פסוק ט"ז

²חוק לא תעמוד על דם רעך-1998.

³דמ"י 173, התקנות 144,146 לתקנות התעבורה, תשכ"א-1967, ק"ת 1425 והתיקונים.

העובדה כשהייתה לאדם אפשרות להציל את הזולת (ולא עשה זאת) מלמדת שהיה קרוב אליו. קרבה אינה קובעת או משמשת כקנה מידה של החובה להציל, אלא מסקנה מקביעה זו.

ישנם מצבים בהם הימנעות מהצלת הזולת סותרת את אינטרס הציבור, את התועלת והערכים החברתיים המוגנים.

*ע"פ דבריו של השופט לוין בפס"ד פרידמן⁴אי קיום חובת ההצלה שקול להמתה ומכאן שניתן להאשים את לורנס בהריגה (בהנחה שהייתה כוונה פלילית).

דוגמה לפ"ד- ע"פ 2247/10 שלום ימיני נ' מדינת ישראל:

פסיקה: השופט י. עמית פסק כי למרות העובדה שימיני לא נהג ברכב הוא הוא כן יורשע בעבירת ההפקרה. מפני שהוא היה שותף לאותה הפקרה של הנערה מיטל אהרונסון. אי אפשר לומר שהייתה הפקרה בצוותא, כלומר לא היה תכנון מראש. ולכן ניתן רק להרשיע אותו כמסייע לעבירת הפקרתה של מיטל אהרונסון.

ימיני היה מודע לדבר התאונה אך בחר לשתוק ולא התקשר לכוחות ההצלה הממשלתיים. ימיני לא מילא את חובת ההצלה. גזר דינו הופחת לשנתיים וחצי במקום חמש שנים.

דוגמה נוספת לפ"ד- ע"פ 119/93 ג'ייסון לורנס נ' מדינת ישראל:

⁴ת"פ 79/92 מ"י נ' בוריס בן אלכסנדר פרידמן, ביהמ"ש ב"ש, לפני השופט גלעדי.

פסיקה: השופט ד. לוי פסק כי במקרה הנוכחי, כאשר לורנס נטל חלק במשחק "הרולטה הרוסית" ובכל נסיבות העניין אינו עשה זאת המחשבה רעה אלא לא הפעיל כל מחשבה, בדין הורשע בעבירת רשלנות שבמעשה. השופט לוי התייחס גם לשאלה אם ניתן להרשיע גם מההיבט של התרשלנות במחדל, ואם חייב אדם להציל אדם אחר הנתון בסכנה, ואם אי נקיטת צעדים להצילו מהווה עבירה, והגיע למסקנה כי במקרה הנדון גם מבחינת ההתרשלנות במחדל ניתן להרשיע את לורנס. גזר דינו היה חמישה חדשי מאסר בפועל ותשעה חודשי מאסר על תנאילמשך שלוש שנים.

דוגמה נוספת- ע"פ 7936/13 אהרן (רוני) לוי נ' מדינת ישראל:

זוג צעיר עצר בשולי הכביש על מנת להחליף גלגל נרצחו מנהג משאית אשר מחץ את הבעל והעיף את האישה לשול הכביש.

נהג המשאית עצר לאחר כמה מטרים ואז המשיך לסוע בלי להזעיק עזרה. נהג המשאית עבר על חובת ההצלה. הנהג הלך רק יום למחרת לתחנת המשטרה להתוודות.

פסיקה: השופט נ' סולברג פסק כי מגמת החקיקה והפסיקה במהלך השנים הייתה למנוע מנהגים שנמלטו מזירת התאונה לשוב ולהימלט גם מאחריות ומעונש, תוך הדגשה כי החובה להגיש עזרה לנפגע בתאונת דרכים קיימת גם אם הפגיעה לא התרחשה באשמת הנהג וגם כאשר אין בעזרה כדי להקל על מצבו של הנפגע. לא זו אף זו, החובה להגיש עזרה חלה גם על נהג המעורב בתאונה וגם על נוסע ברכב.

גזר דינו של נהג המשאית הופחת ממאסר של 3 שנים לשנתיים וחודשיים, אך פסילת רישיונו הוחמרה ל 3 שנות פסילה על תנאי במקום שנה אחת.

משפט עברי:

בתורה קיימות שתי סוגי מצוות של חובת ההצלה:

1. מצווה עשה (עשה כל מה שביכולתך לעשות) "והשיבות לו"⁵פס' זה אומנם

קשור למצוות השבת אבידה אך כפי שאדם מחויב להשיב לחברו את

רכושו/כספו הוא מחויב גם להשיב את נפשו של חברו ולמנוע את הפגיעה בה.

2. מצוות לא תעשה "לא תעמוד על דם רעיק"⁶ פס' זה מצווה את האדם לעשות

כל שביכולתו לעזור/להציל את הזולת, גם בגופו וגם בממונו או ברכושו.

הגמרא מפרשת את כפילות הציווי להציל את הזולת שזה בכדי להדגיש את חשיבותה של חובת ההצלה.

התורה רואה בעין שלילית את ההתנערות מאחריות כלפי הזולת, דוג' לכך היא סיפור

קין והבל⁷ אשר בסיפור ה' שואל את קין לגורל אחיו הוא עונה בתשובה מתחמקת

ואומר: "השומר אחי אנוכי?", תשובתו מעידה על חוסר אחריות והתנערות מאחיו.

תשובה זו זכתה לגינוי אלוקי וקיבלה שימוש כביטוי לאדם המתנער מגורל זולתו שלא כראוי ושלא כדין.

בנוסף בסיפור יציאת מצרים כאשר משה רואה איש מצרי מתעלל באחיו(יהודי) הוא

לא יכל לראות יותר את הסבל הכבד ששרר על היהודים והרג את המצרי ובזכות כך

נבחר להיות מנהיג ישראל⁸.

⁵דברים כ"ב,2.

⁶ויקרא י"ט,12.

⁷בראשית ד'.

⁸שמות ב'.

יתר על כך בגמרא נאמר "כל המאבד נפש אחת בישראל, כאילו אבד עולם מלא וכל המקיים נפש אחת בישראל, כאילו קיים עולם מלא"⁹, אמירה זו איננה באה בהקשר של קביעת הלכה אלא בהקשר של קו מנחה, אמירה זו מתמצתת את השקפת המשפט העברי המקדש את ערך חיי האדם.

השוואה:

במשפט העברי לא היה עונש על אי מילוי של חובת ההצלה אך אנשים באותה תקופה לא התעלמו באדם בצרה, הפס': "לא תעמוד על דם רע"ך" היה הנחיה ולא חוק אשר העונש היה עונש משם שמיים ולא עונש של בית דין.

ולעומת זאת בימינו שלמרות שקיים עונש (קנס) על אי מילוי של חובת ההצלה קיימים המון מקרים שבהם אנשים מסתכלים על אדם בצרה ואינם נוקפים אצבע על מנת לעזור כמו במרה של האישה בירקון אשר התהפכה בקיאק וההמון צפה בה ואף אחד לא היה מוכן להיכנס למים להציל אותה ולבסוף היא מתה.

⁹תלמוד בבלי, מסכת סנהדרין, דף ל"ז עמ' א.

הקרבה לשם הצלה

משפט ישראלי:

לפי סעיף 2 לחוק לא תעמוד על דם רעך נקבע כי אין חובת הצלה כאשר הושטת העזרה כרוכה בסיכון המציל או אדם אחר.

כאשר הסיכון בהצלת הזולת יכול לעלות לאדם בחייו, בריאותו או שלמות גופו עליו להתקשר לכוחות ההצלה המוסמכים על מנת שיצילו את אותו אדם הנתון בסכנה.

הסיכון הפוטר את המציל מהושטת עזרה הוא סיכון נפשי ולא סיכון ממון, ובכדי שהמציל יהיה פטור הסיכון צריך להיות ממשי, העובדה שעל המציל להעריך את הנזק ולחשוב האם לעזור לאותו אדם או לא הוא מה שפוגע בספונטניות הדרושה על מנת שנציל את חיי אותו אדם הנתון בסכנה.

חובת ההצלה היא חובה בלתי מסכנת האומרת שאם ומחליטים לעזור כל ההשלכות של אותו אירוע נופלים על אותו אדם אשר עזר, ולכן עדיף להתקשר לרשויות המוסמכות לטפל באותו אירוע.

חשוב לציין כי אף ע"פ קיומו של סעיף 2 לחוק- הוא לא חל על שירותי הצלה ממשלתיים (משטרה, מד"א, מכבי אש), אשר פועלים פעמים רבות תוך סיכון גבוה ומעבר ליכולתם.

אך החוק הנ"ל מתייחס למציל אשר אינו פועל במסגרת ממשלתית, ולכן ההטבות אשר מציע החוק למציל אינן חלות על שירותי הצלה ממשלתיים.

משפט עברי:

הרמב"ם פסק כי כל אחד אשר יכול להציל אדם ולא עושה זאת עובר על הציווי האלוהי לא תעמוד על דם רעך, הרמב"ם מפרט ונותן שלושה דוגמאות¹⁰:

1. מעולם החי- חיה רעה אשר עומד לפגוע בזולתו.
2. מעולם הטבע- אדם העומד לטבוע בנהר.
3. מעולם בני האדם- אדם ששודדים באים לשדוד אותו.

דוגמאות אלו מרמזות על מקרים הכרוכים בהסתכנות, ולמרות זאת הבריתא מצווה על הצלת הנפגע.

לפי דברי הרדב"ז שיעור ההסתכנות הוא כשיעור הסכנה שאדם מוכן להסתכן למען עצמו בשביל דבריו האישיים, ממונו, כבודו וכיוצא בכך.

אך לא תחול עליו החובה לעשות דברים שכרוכה בהם סכנה קשה, אשר אדם לא היה עושה אותם עבור עצמו (שדה מוקשים, בניין בוער וכו').

לעומת זאת טוען הסמ"ע שלפי התלמוד הבבלי אין אדם מחויב להעמיד את חייו בסכנה בכדי להציל את חברו וזאת משום פיקוח נפש.

בהלכה ישנה חובה כללית אשר מורה להציל את כל הנתון בסכנה וגם לא לגרום לכך שאנשים יזדקקו להצלה, כלומר להיות זהירים לפי הציווי: "ועשית מעקה לגגיך ולא תשים דמים בביתך כי יפול ממנו הנופל..."¹¹.

¹⁰רמב"ם, משנה תורה, הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק א, הלכה י"ד.

¹¹דברים כ"ב 8.

השוואה:

ע"פ המשפט העברי חובתו של אדם להסתכן למען חברו כמו שהיה מסתכן על עצמו או על רכושו, אך כאשר החובה כרוכה בסכנה קשה אשר למען עצמו לא היה מסתכן כך הוא פטור.

בהלכה ישנה חובה כללית אשר מורה להציל את כל הנתון בסכנה וגם לא לגרום לכך שאנשים יזדקקו להצלה, כלומר להיות זהירים לפי הציווי: "ועשית מעקה לגגיך ולא תשים דמים בביתך כי יפול ממנו הנופל...".

בניגוד לכך המשפט הישראלי אף אומר שאסור לאחד לסכן את עצמו או אדם אחר על מנת להציל אדם הנתון בסכנה אלא מחויב רק לקרוא לרשויות הממשלתיות אשר מוסמכות לטפל באותו אדם ולהצילו, אלא אם מדובר בכך שרכושו או כספו בסכנה ואז הוא מחויב לעזור לאותו אדם אשר נתון בצרה.

אי מניעת פשע

משפט ישראלי:

החובה למנוע פשע מוגדרת בסעיף 33 לפקודת החוק הפלילי. סעיף זה מתכוון לכל פשע כולל פשע ממוני (גניבה).

אי מניעת פשע מטילה אחריות פלילית על מי שנמנע מלהתערב בכדי להציל את הזולת מסכנה.

העבירה של אי מניעת פשע היא עבירה מחדלית המטילה חובה על כוונתו של אדם לפשוע או לנקוט באמצעים סבירים על מנת למנוע את התרחשות הפשע.

חובת הדיווח על מזימת רצח מוטלת עוד בטרם נוצרה סכנה מוחשית וממשית לחיי אדם. חובת "ההלשנה" בכדי למנוע פשע ישר מתקשרת למשטרים טוטליטריים ולכן הרתיעה מובנת.

מאחר שבשלב תכנון פשע הרצח אין מוטלת בדרך כלל אחריות פלילית עלול להיווצר מצב שבו לא תוטל אחריות פלילית על מתכנן הרצח, אם הוא לא ניגש בסופו של דבר לביצוע, ואילו מי שנמנע מלדווח על תכניותיו של הזומם יישא באחריות פלילית. מצב משפטי כזה עלול ליצור תחושה לא נוחה.

החובה לדווח על פשע שנמסר ביחסי אמון גורמת לדילמה: האם למסור את המידע לידי המשטרה או להפר את האמון שנתנו בו. הקרבת האמון למען הצלת חיי אדם היא המעשה הראוי. אדם אשר אינו מוכן "להלשין" על דבר הפשע יכול גם להזהיר את הקורבן המיועד.

אדישותם של עדים לפשע חמור המתרחש לנגד עיניהם מביע זלזול, ואף יכול לדרבן את מבצע הפשע להמשיך במזימתו.

ע"פ סעיף 1 (א) לחוק¹² מותר למנוע רצח גם במחיר חייו של הרוצח.

מי שידע על דבר מעשה פשע ולא נקט בכל האמצעים הסבירים למנוע את עשייתו או השלמתו, גזר דינו- מאסר של שנתיים. אי מניעה של עבירה ביטחונית, גזר דינה הוא שבע שנות מאסר.

דוגמה לפ"ד- ע"פ 3417/99 - מרגלית הר-שפי נ' מ"י:

הר-שפי הייתה מודעת לכוונתו של יגאל עמיר לרצוח את רה"מ רבין אך לא מנעה זאת. הר-שפי הייתה מודעת לכוונתו של עמיר אך טענה לכך שהיא חשבה שהוא לא מדבר ברצינות, שהוא רק משתעשע עם הרעיון, בית המשפט לא קיבל את טענתה ולכן היא הורשעה על עבירה של אי מניעת פשע.

הפסיקה: השופט חשין פסק כי יסוד הידיעה הוא הרכיב המרכזי בעבירה, שמטרתה קביעת החובה לכל אזרח סביר לפעול למען מניעת פשע, בדרך של דיווח על כוונה לבצעו. זוהי עבירת מחדל דוגמת חוק לא תעמוד על דם רעך.

השופט טירקל- החוק משקף נורמה מוסרית, אך השופט חושש מאופייה החודרני והפולשני של החובה הגלומה בעבירה- האם על האדם לנחש את כוונות זולתו? החוק משאיר בידי בית המשפט לנחש את שהיה בלבו של החשוד, והדבר על גבול פגיעה בעקרון "אין עונשין על דברים שבלב".

¹²לא תעמוד על דם רעך- 1998.

השופט ריבלין- החוק בא להגן על נורמה, אשר בהפרתה ייגרם נזק לזולת. המדובר בעבירת מחדל, וקשה להצדיק ענישתו של אדם על שלא מנע את הסיכון שתיגרם תוצאה של מה בכך לזולת, מחמת מעשהו האסור של אדם אחר.

הר-שפי הינה השנייה שהורשעה אי פעם בתולדות המדינה בעבירה של אי מניעת פשע. גזר דינה היה תשעה חודשי מאסר.

משפט עברי:

החובה למנוע עבירות (כלומר- חטאים, פשעים) הייתה מוטלת על בית הדין, בין אם העבירה הייתה כלפי שמיים (לדוגמא עבודת אלילים) ובין אם מדובר בעבירה כלפי חברו (כגון רצח), ומחובת בית הדין אף למנוע מאדם לפשוע. חובת מניעת הפשע היא לא רק בידי בית הדין אלא גם ברשות היחיד.

אדם הרואה מישהו עושה דבר עבירה רשאי להשתמש בכוח פיזי על מנת למנוע ממנו את דבר העבירה. בנסיבות בהן יש חשש שההכאה אינה נובעת אלא משנאה, ואינה דרושה לצורך הצלת קורבן- אסורה.

חובתו של כל אדם מישראל המודע לכוונת פשיעה, לעשות את המאמץ הרב ביותר על מנת למנוע את דבר העבירה. גם כאשר אדם אינו רואה לנגד עיניו את דבר ההתרחשות ושומע על כך מפני אדם כלשהו עליו למנוע את הרצח.

לפי דברי הרמב"ם אדם אשר אינו מונע רצח (ואונס) והיה יכול למנוע את התרחשות האירוע כאילו רצח (ואנס) בעצמו.

החובה למנוע רצח מתקיימת גם כאשר אין ביטחון גמור של סכנה לחייו של אדם, ואף מותר לחלל שבת.

העונש ע"פ הדין הפלילי היהודי למקרה שבו אדם ידע על דבר פשע ולא מנע אותו הוא שאי אפשר לדעת אם אותו אדם באמת ידע על דבר הפשע ולכן אין אפשרות להענישו, והוא ייענש לפני ה'. למרות זאת היה עונש מלקות שהיה אפשר לפדות אותו ב40 מטבעות זהב.

השוואה:

גם במשפט העברי וגם במשפט הישראלי אדם מחויבלמנוע את דבר הפשע, גם אם הוא רק שומע על מעשה זדון שלא בטוח שיתקיים עליו לעשות את כפי יכולתו בכל האמצעים הנתונים לו למנוע את דבר הפשע.

במשפט הישראלי ישנו עונש מאסר אל אי מניעת פשע, ואילו במשפט העברי העונש הוא עונש משם שמיים מפני שאין אפשרות לדעת אם אדם ידע על התרחשות הפשע- רק ה' יכול לדעת בוודאות.

סיכום:

במהלך העבודה דנו בנושאים: החובה להציל, הקרבה לשם הצלה ואי מניעת פשע.

בנוסף גם שוינו בין המשפט הישראלי למשפט העברי, ראינו שהחקיקה במשפט העברי ובמשפט הישראלי מאוד שונות אחת מהשנייה, קיימות מקרים שבמשפט הישראלי יש עונש ובמשפט העברי אין עונש- כמו במקרה של אי מניעת פשע, שכן במשפט העברי העונש הוא משם שמיים.

גלינו גם שבמשפט הישראלי יותר ערך חיי האדם יותר חשוב מאשר במשפט העברי, מפני שמידת ההסתכנות במשפט העברי רבה בעוד שבמשפט העברי היא אינה קיימת. אך במשפט העברי קיימות מספר דעות בנוגע למידת ההסתכנות, ויש מקור שאף אומר שלא צריך להסתכן בכלל מפני פיקוח נפש.

הייתי מופתעת לגלות שקיימת חקיקה על הסתכנות ועל אי מניעת פשע.

מהסיבה שקיימים במדינת ישראל כל כך הרבה אירועי טרור שאני לא מבינה איך הם מתרחשים בהתקיימות סעיף 2 לחוק לא תעמוד על דם רעך.

לסיום מאוד נהייתי לכתוב את העבודה הזו, למדתי דברים חדשים שבלי עבודה זו כנראה שלעולם לא הייתי יודעת.

ביבליוגרפיה:

חקיקה:

חוק לא תעמוד על דם רעך-1998.

פסיקה:

ע"פ 2247/10 שלום ימיני נ' מדינת ישראל.

ע"פ 1135/97 מדינת ישראל נ' מרגלית הר-שפי.

ע"פ 119/93 ג'ייסון לורנס נ' מדינת ישראל.

ע"פ 7936/13 אהרן (רוני) לוי נ' מדינת ישראל.

ספרות מחקר:

מאמרים:

דני סטטמן "לא תעמוד על דם רעך- מחובת הזהירות לחובת השומרוני הטוב".

מחקרי משפט, טו' (2) 89 (1999).

מרים גור-אריה "חובה פלילית למנוע פשע- אימתי מוצדקת" **מחקרי משפט** יז (2)

355 (2002).

ספרים:

איתן אלון: **התפתחותה של חובת ההצלה במדינת ישראל מקום המדינה ועד לחוק**

לא תעמוד על דם רעך (עבודת גמר לתואר "מוסמך במשפטים" אוניברסיטת בר אילן

בגבעת שמואל – הפקולטה למשפטים, התשס"ב).

אפיקי יהודה (איתמר ורהפטיג עורך, התשס"ה).

ספרות הפסיקה:

בראשית ד'.

דברים כ"ב 2.

ויקרא י"ט 12.

משנה תורה, ספר נזקין, הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק א', הלכה י"ד.

שמות ב'.

תלמוד בבלי, מסכת סנהדרין ל"ז, א.